

ЛЕКСИКОЛОГИЈА И ЛЕКСИКОГРАФИЈА
У СВЕТЛУ САВРЕМЕНИХ ПРИСТУПА

Зборник научних радова

SERBIAN LANGUAGE INSTITUTE OF SASA

LEXICOLOGY AND LEXICOGRAPHY
IN THE LIGHT OF CONTEMPORARY
APPROACHES

A collection of papers

Edited by:

Stana Ristić, PhD, scientific advisor

Ivana Lazić Konjik, PhD, senior research associate

Nenad Ivanović, PhD, research associate

Belgrade

2016

ISBN 978-86-82873-56-3

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЛЕКСИКОЛОГИЈА И ЛЕКСИКОГРАФИЈА У СВЕТЛУ САВРЕМЕНИХ ПРИСТУПА

Зборник научних радова

Уредништво:

др Стана Ристић, научни саветник
др Ивана Лазић Коњик, виши научни сарадник
др Ненад Ивановић, научни сарадник

Београд
2016

Издавач:
Институт за српски језик САНУ

Рецензенти:
проф. др Андреја Желе
проф. др Вера Васић
проф. др Даринка Гортан Премк
др Људмила Ришкова

Коректура: аутори и Уредништво

Припрема за штампу:
Давор Палчић

Штампа:
Чигоја штампа

Тираж: 300

Издавање ове књиге финансијски је помогло Министарство просвете,
науке и технолошког развоја Републике Србије

НАПОМЕНА О АУТОРСКОМ ПРАВУ:

Ниједан део ове публикација не може се прештамповати, репродуковати или употребити у било
ком облику без писменог одобрења аутора као носиоца ауторског права.

COPYRIGHT NOTICE:

No part of this publication may be reprinted, reproduced or utilized in any form without permission in
writing from the author, as the holder of the copyright.

Јасна ВЛАЈИЋ-ПОПОВИЋ, Марта БЈЕЛЕТИЋ
Институт за српски језик САНУ, Београд
jasna.vlajic@isj.sanu.ac.rs, marta.bjeletic@isj.sanu.ac.rs

ПРИРУЧНИ ЕТИМОЛОШКИ РЕЧНИК СРПСКОГ ЈЕЗИКА – ДОПРИНОС САВРЕМЕНОЈ ЕТИМОЛОГИЈИ*

У раду се даје преглед актуелног рада на Приручном етимолошком речнику српског језика, чији се научни допринос савременој етимологији приказује кроз провизорну типологију у њему садржаних новина, илустрованих одабраним одредницама тог речника упоређеним са одговарајућим Скоковим одредницама тј. изводима из њих.

Кључне речи: српски језик, етимологија, етимолошки речник, лексикографија.

0. Озбиљна перспектива развоја српске етимологије отворила се тек крајем XX века, оснивањем Етимолошког одсека при Институту за српски језик САНУ (1983), што је требало да омогући стварање кадрове и материјалне основе за израду етимолошког речника српског језика.¹ Први конкретан резултат колективног рада била је *Огледна свеска будућег речника* (1998), док је стварни темељ српске етимолошке лексикографије постављен изласком прве свеске тезаурусног *Етимолошког речника српског језика* (ЕРСЈ) 2003. године.² Током

* Овај чланак је резултат рада на пројекту „Етимолошка истраживања српског језика и израда *Етимолошког речника српског језика*”, бр. 178007, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ О дотадашњем стању ове науке у нашој средини в. Предговор ОС VII–VIII; КИР 33.

² За детаље о целокупној продукцији ауторског колектива у прве три деценије постојања Одсека, закључно са 2013. годином, в. библиографију у зборнику КИР 240–260 (тамо и низ програмских и методолошких чланака).

његове израде дошло се на идеју о паралелном састављању научно-популарног речника који би, с једне стране, покрио основни лексички фонд српског језика занимљив широј публици, а с друге послужио као окосница будућих свезака свеобухватног ЕРСЈ.

0.1. До назива Приручни етимолошки речник српског језика (даље: ПЕРСЈ) дошло се тек након што је посао увелико одмакао а првобитна концепција се донекле изменила. Испочетка су радни називи за нови речник којима су се аутори служили међу собом, али и у неким званичним приликама (извештаји, јавна иступања, научне публикације) били „једнотомни”, „мали”, „сажети”, „кратки” ЕРСЈ. Сврха им је била да се успостави дистинкција према вишетомном, свеобухватном, опширном, строго научном ЕРСЈ. Временом се испоставило да нови речник, упркос свом ограниченом захвату, по обиму неће бити ни мали, ни одвећ сажет, можда чак ни сведен на један том – бар не у својој основној верзији. Што се тиче концепције, није се одустало од популарне, општеобразовне намене овог подухвата, али је постало јасно да се он не може на њу ограничити. Наиме, основни лексички фонд српског језика, који се обрађује у ПЕРСЈ, покрива већину чворишних тачака не само укупне српске, него и општесловенске и балканске лексике, а почетно уверење ауторског тима да су готово сви ти чворови већ размршени показало се неоснованим. Дошло се до сазнања да је ово прилика да се досадашње етимолошке претпоставке преиспитају, по потреби проблематизују и по могућству исправе или надограде. У исходу ће се добити ступњевито штиво, које на свом првом нивоу даје основну информацију за публику којој је она довољна, а на дубљој равни сумира досадашње научне увиде са амбицијом да их унапреди. Таква књига згодно ће се наћи *у ри руци* како ученику, студенту или знатижељном лаику, тако и стручњаку који сам истражује на овом и сродним научним пољима, а не на последњем месту ни самим ауторима и њиховим млађим колегама ангажованим на изради „великог” ЕРСЈ.

1. Очигледно је, дакле, да је ПЕРСЈ подухват који се профилише у ходу, током процеса настајања. Његови почетни методолошки принципи већ су предочени стручној јавности (в. Бјелетић/Влајић-Поповић 2013), док је сам обрађивани материјал у више наврата био сагледаван са различитих аспеката (Loma 2012, Loma 2014, Loma 2015б, Влајић-Поповић 2013, Бјелетић 2015, Petrović 2015). Непосредан рад на речнику довео је до даљег развијања његове концепције у смеру јачања научне компоненте (в. § 0.1.), чиме су претходно изнети принципи додатно прецизирани и кориговани.

1.1. Једна од новина јесте релативно широко укључивање историјских потврда, омогућено пре свега појавом нове релевантне литературе³ и новим, критичким читањем постојећих извора (в. § 1.1.1, 1.1.2.). Тиме се истовремено указује на значај средњовековне лексике не само за документовање првих потврда, већ и за праћење формалног и семантичког развоја облика односно за целовито етимолошко тумачење речи.⁴

1.1.1. Критичко читање подразумева да се приликом ексцерпције РКС доследно повлачи разлика између српскословенских и старосрпских потврда, а ако то није могуће на основу примера које даје Даничић, „иде се у извор”, који он по правилу наводи. Према прилици, користи се допунска грађа из извора који нису, или бар не у потпуности, укључени у РКС и РЈА, а илустровање примерима употребе није строго рестриктивно (в. **обћхати**, § 4.1.) Облици које Даничић ставља у наслове одредница РКС такође се проверавају.

1.1.2. Са резервом се примају и насловне речи одредница у LPS. Будући да је Миклошич на основу редакцијских ликова понекад реконструисао непосредочен староцрквенословенски облик (са назалима, оба полугласа итд.), потребно је утврдити где је дати облик заправо посведочен. Наиме, у више наврата се испоставило да наведени извори припадају српској редакцији.⁵ На тај начин LPS за многе речи пружа српскословенске потврде којих нема у РКС (где је захват ограничен на оригиналне саставе, искључујући преводну књижевност).

1.2. У току израде ПЕРСЈ искристалисала се и потреба што прецизнијег хронолошко-генеалогског стратификовања словенске лексике. Искуство рада на ЕРСЈ, где у досад обрађеним сегментима преовлађује дијалекатски материјал, није пружило

³ То је у првом реду *Топонимија Бањске хрисовуље* (Лома 2013); за допринос те повеље познавању прасловенске и (старо)српске лексике као и историјске фонологије српског језика в. *ibid.* 283–294.

⁴ Поклањање веће пажње историјским потврдама најављено је већ у предговору Трећој свесци „великог” речника (ЕРСЈ 3: 5) и демонстрирано на њеним страницама. Та је одлука пренета и на ПЕРСЈ (в. Бјелетић/Влајић-Поповић 2013: 173), будући да два речника стоје у односу међузависности, тј. „мали” треба да буде срж и окосница „великог” (*ibid.* 172).

⁵ Има чак случајева када релевантни приручници као ЭССЯ и SP за неку реч дају старословенску потврду из LPS, за коју се провером извора испоставља да је посведочена само у српскословенском, што значи да јој је у ПЕРСЈ место на крају првог дела одреднице, а не у другом делу, међу словенским паралелама (о структури одреднице в. Бјелетић/Влајић-Поповић 2013: 173–176).

жало ту перспективу јер се обрада домаће лексике углавном сводила на тумачење речи на прасловенском нивоу. Међутим, корпус ПЕРСЈ чине превасходно књижевне тј. стандардне речи, чија се етимологија далеко чешће решава и на плићим хронолошким равнима. Током њихове обраде показало се да је понекад лакше проследити домаћу реч директно до прасловенског предлошка, него установити да ли је она по свом пореклу старословенска, старосрпска, или се пак ради о млађој међусловенској позајмљеници, нпр. из чешког или руског (в. Бјелетић 2015, Petrović 2015).

2. Овај рад има за циљ да прикаже конкретан научни допринос ПЕРСЈ савременој српској и словенској (па и индоевропској) етимологији. То се излаже кроз провизорну типологију новина које тај речник доноси, илустрованих одабраним одредницама.⁶ Да би се стекла што јаснија слика о оствареном помаку, те се одреднице пореде са одговарајућим Скоковим одредницама или изводима из њих (пошто су оне махом организоване гнездовно а не лексемно).

2.1. Поменуће новине могу се сврстати у неколико типова: а) прецизирање или елаборирање постојећих тумачења, б) проблематизовање постојећих решења, в) предлагање нових решења.

3. Код одредница са елементима прецизирања или елаборирања тумачења у питању су суштинске допуне којима се комплетира етимологија дате речи (иначе код Скока, или у неком другом речнику, само грубо назначена).

3.1. Пример одреднице у којој се прецизирају формални елементи (фонетика, морфологија, творба):

vàljati², *-ām* impf. [...] Particip perf. aktiva i pasiva kao pridjevi *vàljān*, f *valjāna* (Vuk, Dubrovnik) (*ne-*) [...], poimeničen na *-ьс > -ac nevaljānac*, gen. *-nca* (Lika) [...] prema f *nevaljānka*, na *-ost valjanost*, prilog *vàljāno* (Piva-Drobnjak) ‘vrijedno, hitro, brzo’, *nevàljao*, f *nevàljala* ‘loš, rđav, zao’, poimeničen *nevàljalac*, gen. *-ālca* m (Vuk) prema *nevàljalica*, augmentativ *nevaljalčina* m (Lika), apstrakti *nevàljalōst* f = *nevaljalstvo* (Vuk), na *-sk + -ina > -ština nevaljalština* (Vuk). Pridjev na *-ast vâljust* (Crna Gora), *nevaljust* (Hercegovina), na *-atan* [...] *vâljatan*, f *-tna* (Crna Gora) [...], na *-ašan nevaljāšan*, f *-āšna* (Kosmet) ‘nevaljao, lažan, ružan’ [...] (Skok 3: 563–564).

неваљао *-ла, -ло* adj. (XVIII век), *неваља́лство* n., *неваља́лац, -лица* m., *-лица* f., *їроневаља́лїи се* pf. – Само с.-х. поствербални придев од **ваљати**, детаљи творбе нејасни | Наизглед негиран активни партицип перфекта *ваљао, -ла, -ло*, али како антоним гласи *ваља́н < ваљахан* (в.

⁶ У питању су радне верзије одредница које подлежу коначном ревидирању.

ваљати), пре настало дисимилаторно-асимилаторним путем ($n - \text{љ} - n > n - \text{л} - \text{л}$) од посведоченог лика *неваљан*, *неваљанац* ‘неваљац’ итд., уп. варијанту *неваљашан* поред *ваљашан*. • Skok 3: 563b s.v. *vàljati*². ▲ (ПЕРСЈ).

3.2. Пример одреднице у којој се прецизирају елементи семантике (развој значења, семантичке паралеле, ономасиологија и сл.):

маћи, *màknēm* pf. [...] Glagol ima u današnjem hrv.-srp. sedam osnova *mak-*, *mac-*, *mk-*, *mik-*, *mic-*, *smuk-*, *smuc-*, od kojih se prave izvedenice [...] Korijen *mk* nalazi se u postverbalu *zámka*. Na *-ja omča* pored *omče* ‘ošice, vigovi’ [...] (Skok 2: 347–348).

зámка -*mkē* f. (XVIII век). – Од псл. **zatkā* f., уп. буг. дијал. *zámka* ‘петља, омча’, слн. *zánka*, ређе *zámka* ‘исто; замка’, слч. *zamka* ‘брава’ | Псл. реч је поствербал од **zatknioti* ‘затворити’ (в. **макнути**) који се само у роду разликује од **zatkъ* ‘брава, катанац’, в. **зámак**. Од истог је корена **омча**, што је и изворно значење с.-х. речи, уп. израз *везати на замку* ‘начинити петљу’; данашње значење настало је одатле, што су замке постављане у виду омче. Иста ономасиологија и у *завор* (в. **затворити**, можда и у **брáва**), у *зайор* од *зайрѣти* (в. **-прети**), слична у *засун* (в. **сунути**). • Skok 2: 347b s.v. *màci*; Михајловић 1982–1984: 103; БЕР 1: 598; Bezlaj 4: 388–389; Фасмер 2: 631 s.v. *-мкнутъ*; ТСРЯ 256 s.v. *замок*; Machek 385a s.v. *mykati*; Schuster-Šewc 1732–1733; Borys 728. (ПЕРСЈ).

3.3. Пример одреднице у којој се прецизирају путеви позајмљивања речи:

дѝскос m (1441., crkveni termin pravoslavaca) ‘zdjela, tanjur, u koji se polaže proskura’. Religiozni grecizam. Od *δίσκος* > lat. *discus* > tal. *desco* ‘sto; klupa’, ствнем *tisk*, нвнем *Tisch* [...] Kao u germanske jezike, u keltski i u berberski što je grčka riječ, koja je egejskog podrijetla, ušla u vulgarnolatinском облику, tako je ušla i u slavine, s tom razlikom, što je u pomenute jezike ušla kao maskulinum, a u slavine kao femininum [...] Deminutivi na *-ica* *dàštica* pored *dàščica* (16. v.) = *štica* (Vuk, Potomje, jugozapadni krajevi) [...] Augmentativ na *-jur* + *-ina* *daščurina* (Pavlinović). Pridjev na *-ъn* > *-an* *dàščan* [...] Sveslavensko značenje ‘Brett’ i prvobitno poklapa se sa latinskim vojničkim terminom *discus* ‘Wurfscheibe’ [...] Prvobitni *sto* je bila *daska* na podu. Sveslavenska (možda i praslavenska) posuđenica potječe iz vojničkog latiniteta na limesu donjeg Dunava [...] (Skok 1: 408).

дáска -*ē* f. (XIV век), *dàščica* f., *dàščan*, -a, -o adj., *dàščara* f., *daščurina* f.; стсрп. **цка**: **цъка** gen. pl. Бањска хрисовуља, тпн. **Даска** (1478). – Од псл. **dъska*, уп. стел. **дъска**, мак. дијал. *dъска*, буг. *dъскà*, слн. *deska*, слч. *doska*, чеш., глуж., пољ. *deska*, рус. *доска́*, укр., блр. *дóшка* | Псл. реч изводи се у изворном значењу ‘сточнић’ од познолат. *discus* ‘исто’, можда герм. посредством, уп. ствнем. *tisc*, нем. *Tisch* ‘сто’, енгл. *dish* ‘тањир; јело’ (док је енгл. *desk* ‘клуба’ средњовековна позајмљеница из итал. *desco*, истог крајњег порекла). Развој значења је вероватно ишао преко ‘(округао,

стоци, потом у новцу'. Полазиште семантичког развоја могло је бити евидентирање дуговања и плаћања путем рецки у рабошу, уп. израз *резаџи* у *рабоши*, као и податак црнорисца Храбра да пре ћирилометодијевске мисије Словени нису имали књига, него су читали и гатали **чџџтами** и **џџзати**. Семантичку паралелу пружају романски језици, уп. ит. *taglia*, стфр. *taille*, шп. *taja* итд. 'рабош, порез' од лат. *taliāre* 'сећи, резати, обрезавати (лозу) итд.'. Осим *џдрезаџи*, у српском су прост глагол *резаџи* и друге његове превербалне изведенице развили значења из ове, обичајно-правне сфере, уп. стсрп. **џџзати књиге** 'поништавати исплаћене менице', заст. *резаџи џорез* (Карађорђево писмо из 1811), и данас *разрезаџи џорез*, *одрезаџи глобу* и сл. У старијем језику глагол *џдрезаџи* користио се транзитивно са објектом *џдрез* у значењу 'одредити порез', али и рефлексивно, у обртима типа *џорезаџи се (међу собом)* 'дати свој прилог, учествовати у заједничком трошку'; таква употреба могла се развити из *'посећи се, повредити се, претрпети штету, трошак', уп. горе буг. и слн. значења. Са друге стране, изрази као *резаџи чесницу* или *славски колач*, покр. *џорезаница* 'комад од славског колача који се попу даје' (Зајечар) указују на семантику дељења нечега сечењем на равне (или сразмерне) части. Из српског алб. *poroz* 'порез'. • Skok 3: 134; Bezlaj 3: 89; БЕР 5: 529; ЭССЯ 22: 243–244 s.v. **narězъ/ь*; REW § 8542; Ј. Влајић-Поповић, НССУВД 35/1, 2006, 441–449. (ПЕРСЈ).

3.6. Пример одреднице у којој је обрађена реч (практично) нерегистрована код Скока.

brávo [...] Riječ *bárbarus* govori se kao internacionalna u dva izgovora u pridjevu na -*ьsk bārbarskī* = *vārvarskī*, upor. arb. *varvaro* [...] (Skok 1: 203).

в̑рварин -а т. (XIII век), множина *в̑рвари*, *в̑рв̑рск̑и* adj.; српсл. **в̑р̑в̑в̑џ**, **в̑р̑в̑в̑џин̑**. – Преко цсл. **в̑р̑в̑в̑џ(ин)џ** од гр. βάρβαρος | Гр. реч је по пореклу оноματοпеја 'онај који неразумљиво говори', још праиндоевропска (уп. **бр̑б̑љати**); на православном истоку одразила се у свом средњегрчком гласовном лику (изговор β као в), уп. рус. *в̑р̑вар*, док се на католичком западу, посредством лат. *barbarus*, очувао старогрчки изговор речи. Интернационални грецизам, уп. фр. *barbare*, нем. *Barbar*, енгл. *barbarian* итд. У латинском реч је попримила позитивну конотацију, уп. **бр̑во**. У грчком је В̑р̑в̑ра женско име, које је носила великомученица Св. Варвара из III в., одатле топоним *В̑р̑в̑р̑ин*, свакако по некадашњој цркви Св. Варваре, уп. стсрп. **ц̑џк̑ва С̑в̑џа В̑р̑в̑џа у Шикљи (дан. сев. Албанија), **ц̑џк̑виште В̑р̑в̑џино** на Косову код Липљана. Хапполошки хипокористик *В̑ра*, *В̑р̑инд̑ан* (17. XII), одатле деминутив *В̑рица* и, уз укрштање са **в̑рити**, *в̑рица* као назив за кувано жито које се на тај дан по обичају припрема: *В̑рица вари*, *С̑вица* (Св. Сава Освећени, 18. XII) *хлади*, *Николица* (Св. Никола, 19. XII) *куса*. Топоним *Су̑в̑вара* (место код Котора, острвце код Корчуле) од лат. *Sancta Varvara*, са византијским изговором хагионима (а не лат. *Barbara*). • Skok 1: 203 s.v. *brávo*; Vasmer 1944: 147; БЕР 1: 119; Фасмер 1: 274. (ПЕРСЈ).**

4. Ново, продубљено сагледавање обрађиваног материјала с једне стране доводи до преиспитивања већ постојећих тумачења, а с друге омогућава да се јасније поставе проблеми и назначе могући правци њиховог решавања.

4.1. Пример одреднице у којој се релативизује општеприхваћено решење, иначе суштински неспорне речи (уношењем новог елемента, осветљавањем неког аспекта и сл.):

viĵěće n. (Vuk, Dubrovnik) ‘senatus, consilium, dogovor’, sveslav. (osim češ. i bug.) i praslav. apstraktum na *-je* od stoslav. *věť* ‘βουλή’ [...] Riječ *objet* m, f = ikavski *obit* ‘promissio, votum’ < *ob* + *věť*, s pridjevom *objetan* = *obitan*, denominal na *-ati obītati* impf. (ŽK) prema pf. *oběcati* (*iz-*) [...] (ć je iz prez. *obvētjō* > *obečam* prenesen i u infinitiv), na *-ovati objetovati* = *obītovati*; impf. na *-va- obečāvati, oběčāvām* (*iz-*) [...] (Skok 3: 589–590).

обѣхати, *-ām* pf. (XIII век), јек. покр. (ретко) *objěħaiūi*, ик. *obīūiaiūi*, заст. *obēūiaiūi*, *-ħām*, покр. и *-ūiām*, *obeħāvaiūi* impf., *obeħaње* n., заст. и *об(j)eiū*, ик. *obīūi* m. ‘обећање’; стсрп. **овећати (се)**: *клетѣк, коевъ ми се се хокете овекати ш всемъ* 1234. Радослав Дубровнику, како је записано и швекиано 1428, *шо висмо господствъ ти швекиали* 1421, само једном **овећати**: *како ми се сѣ швѣкали* 1253. Урош Дубровнику, **овећавати се** impf., **овећаније** n., **овећтати се**, **овећтаније**, **швитаније**, **овећтъ**: *на смъ ималъ к вамъ швѣтъ, да приѣмъ томъ градъ* 1238. Владислав Дубровнику (тамо и ви сте се овекали!), доцније јек. **овиетъ** 1423. Сандаљ Хранић Дубровнику, ик. **швити** 1399, српсл. **овѣштати (се)**, чешће **овештати се**, **овѣштавати (се)**, чешће **ове-**, **овецаније** (без потврде са *-ћ-*). – Од псл. **obvēt(j)ati* (*se*), уп. стсл. **овѣцати (са)**, буг. *obeцāя* (*se*), слн. *oběcati*, слч. *obecat*, чеш. дијал. *oběcat*, (ст)пољ. *obiecać*, струс. *obъчати (са)*, рус.-цсл. *объцати*, рус. књиж. *обециать*, дијал. *об(в)ечать(ся)*, *овечать* | Псл. глагол на *-(j)ati* тумачи се као итератив од **ob-vētiti*, за које је спорно да ли је деноминал од псл. **ob-věť* > *об(j)eiū* или је ово његов поствербал; цела породица се изводи из корена који је у **вѣће** < пие. **uoit-* у лит. *vaitėnti* ‘судити, одлучивати’, стпрус. *waiiāt* ‘говорити’, авест. *vaēθ-* ‘пресудити’. Буни екавски облик који преовлађује од најранијег времена у текстовима где се јат чува и доцније на подручју његове јекавске замене, а такође се искључиво он јавља у јекавским народним песмама (нпр. *Тамо сам се њрије обећао*); Вук у свом речнику има само *обѣхати*; нема основа да се облик припише утицају екавског изговора црквенословенског језика (уп. **сáвет**, **зáвет**). Стога можда треба узети у обзир **obvekt’ati* поред **obvēkt’ati* као деноминал од **vekt’ь* поред **věkt’ь*, уп. стсл., српсл. **вештъ** ‘ствар’, буг. *вещ*, слч. *ves*, чеш. *věs*, глуж., длуж. *věs*, рус. (из цсл.) *вещь*. Псл. реч има тачну паралелу у гот. *waihts* f. ‘ствар’, можда од корена **uekʰ-* ‘рећи’, уп. псл. **rěčь* ‘реч; ствар’, **obrekti* (*se*) ‘обрећи, обећати’ (в. **рѣч**, **рѣћи**). • Skok 3: 589–590 s.v. *viĵěće*; ЭССЯ 31: 31–33; Фасмер 1: 309–310; Lehmann 388–389. ▲ (ПЕРСЈ).

4.2. Пример одреднице у којој се разматра суштински спорна реч (са више могућих тумачења) изношењем чињеница које би могле допринети проналажењу коначног решења:

glāmaza m, f ‘čovjek koji na sajmu prodaje svoju robu bezobrazno lažući’ [...] Odatle na *-ati*: impf. *glamázati*, *-ázām* (17. v., Dubrovnik) (*iz-*) ‘prodavati na sajmu’ = *glamázat* (Lumbarda) ‘muktariti’ = *glamázati*, *-azā* (subjekat *goveda*, Lika) ‘kad ne pasu, nego se šeću’. Onomatopeja, koja oponaša zvuk, pojavljuje se i sa *o* mjesto *a* i *t* mjesto *z*: *glòmōt* m (Vuk) [...] Onomatopeja se prenosi i na veliki obujam, nespretnost, tromost: *glòmāzan* pridjev na *-ъn* ‘trom, nespretnan’, prilog *glòmazno* (Srbija, Miličević) = *glòmāčan* ‘idem’ [...] (Skok 1: 565–566).

глѡмāзан *-зна, -зно* adj. (XIX век), покр. и *глѡмѡзан, глѡмāзан, глѡмачан*; такође *грѡмазан* ‘огроман, гломазан; моћан, силан; громак (о гласу)’. – Само с.-х. реч недовољно јасног порекла, можда од псл. дијал. **glotozъnъ* (jъ), уп. чеш. дијал. *hlotoznuj* ‘плећат, здепаст, јак’ | Изворнији лик *глѡмāзан* дао је *глѡмāзан* највероватније под утицајем именице *глѡмаза / глѡмаза* ‘нешто велико (тј. трапаво)’, потвербала од *глѡмазаѡи / глѡмазаѡи* ‘тумарати, лутати (о стоци на слабом пашњаку)’, уп. и дијал. *глѡмазаѡи* ‘ходати дуго и с напором’, без *-з-* покр. *глѡмаѡи* ‘климати, ландарати’. Чини се да је дошло до укрштања облика на *гл-*, где доминира семантика трапавости (као одлике тешког ходања), и оних на *гр-* (*грѡмазан*, уп. и *грѡмаз* ‘јак, снажан глас; грлат човек’) са преовлађујућом семантиком величине, а који се, као и **дѡгрѡман**, *грѡман* ‘огроман’, *грѡмѡран* ‘велики, незграпан’, *грѡмѡла* ‘горостас’ итд., у крајњој линији свде на **грѡм**, уп. рус. *громоздкий* ‘гломазан, кабаст’. Слично се у чешком *hlotoznuj* везује за *hlotoz* ‘шум, хук’, уп. још чеш. *hlotoza* ‘незрели плодови’, блр. *глѡмозд* ‘старудија, прње’. • Skok 1: 565–566 s.v. *glāmaza*; ЭССЯ 6: 137–138; Фасмер 1: 461 s.v. *громозд*; Ј. Влајић-Поповић, ЗбМССФЛ 55/2, 2011, 7–21. (ПЕРСЈ).

5. Најзначајнији допринос ПЕРСЈ представљају одреднице које – на различитим нивоима – доносе нова тумачења за речи без икаквог, или без општеприхваћеног решења.

5.1. Пример одреднице у којој се само предлаже могућност тумачења (једна или више њих):

žbūn m (Vuk) = (sa *ž > dž* kao u *džban* i *svjedodžba*) ‘grm, bus, ševar, šibljak, šiprag, frutex’. Deminutiv na *-ić* *džbunić* (Skok 3: 672).

жбун *-а* m. (XVIII/XIX век), такође *ѡбун, жбунѡе* coll., *жбунѡи* dem., *жбунасѡи* adj. – Само с.-х. реч без паралела у другим словенским и у балканским језицима, нејасног порекла | Можда **šyb-упъ*, од нулске базе корена **šib-* који је у *шѡб, шѡбље* (в. **шѡба**), за суфикс **-упъ* у фитонимији уп. *гѡрѡн, слѡдѡн* врсте храста; по испадању слабих полугласа **шбун* би једначењем по звучности дало *жбун*, за гласовни развој уп. **жбица**. • Skok

3: 672; F. Sławski, JФ 30/1–2, 1974, 189–192; Bezlaј 4: 439 s.v. *žbica*. ▲ (ПЕРСЈ).

5.2. Пример одреднице у којој се нуди конкретно решење код Скока неуједначено третиране речи (често на основу већ објављеног рада неког од аутора речника):

-go¹, nesamostalna deiktička partikula, u prijevoju *e: -že, -r(e)* [...] Rastavlja prefiks od osnove, na koju se odnosi, u *na-go-vijestiti*, **raz-go-vjetan**, *u-go-veo* [...] (Skok 1: 581–582).

jědan, jědna (Vuk), sveslav. i praslav. (**edъnъ*) pridjevski brojnik ‘unus’ [...] Sa *-aga* kao u bug. *vinagi* ‘uvijek’: prilog *jědnaga* (Dubrovnik, 16. vijek) [...] ‘odmah, skupa, u isti čas’. U tom prilogu *jedna-* je n. pl. kao u *vina-*; *-ga* je deiksa koja se nalazi u prijevoju *go* (*nego, na-go-vijestiti, raz-go-vjetan*) [...] (Skok 1: 766–768).

městi, mětēm impf. (Vuk) ‘verrere, balayer’ [...] Čest je u neologizmima: *nogomet, puškomet, topomet, vatromet, dōmet* (Vuk), *izmet*, sa umetnutim *go* (kao **razgovjetan**) *izgomēt* (Dalmacija, Dubrovnik) ‘izmet, smetlište (kao metafora za čeljade)’ [...] (Skok 2: 410–414, v. 411a).

mrgoda m ‘namrgoden = ljut čovjek’ [...] Denominal na *-iti: mrgoditi se* [...] Bez sloga *-go-* (upor. **razgovjetan**) *mrditi se* [...] (Skok 2: 464).

vijěce n [...] Složenici tipa *nagovijestiti* odgovara pridjev **razgovjetan** (*ne-*) s apstraktumom *razgovijetnost* i imenica *zanovijet* m ‘smetnja, dosada’, ‘cytissus, žučica’, *zanovijětati, -nōvijetam* impf. (Vuk) ‘blaterare’ [...] U oba slučaja prefiks je rastavljen partikulama *go, no* [...] (Skok 3: 589–590).

рăзговѣтан *-їна, -їно* (*не-*) adj. (XIX век), *рăзговѣїно* (*не-*) adv., *рăзговѣїно̄сї*, *-и* (*не-*) f. – Само с.-х. реч, без паралела у другим словенским језицима, творбено рашчлањива на елементе *раз-го-(в)еї-ан* < псл. ***orz-go-(v)ęt-ъnъ* | Придев *разговѣїан* ‘јасан, разумљив (о говору)’ у Вуково доба имао је шире значење: ‘разумљив, читак (о рукопису)’, ‘јасан, разумљив (о ономе што се саопштава)’. На основу семантике може се довести у везу са породицом псл. глагола **ęti* ‘узети’ > стпољ. *јѣс* ‘схватити, разумети’, **ętъnъjъ* > рус. дијал. *јѣтнѣй* ‘видљив, јасан, разговетан’, **нејѣтнъjъ* > рус. дијал. *нејѣтнѣй* ‘нејасан, неразговетан’, **обѣти* > пољ. *objąć* ‘схватити, појмити, увидети’, **обѣтнъjъ* > пољ. заст. *objętny* ‘разумљив, схватљив’, **orzęti* > чеш. заст. *rozjati* ‘схватити, разумети’, **orzętnъjъ* > слн. *razjēten, -tna* ‘растављив, расклопљив’, пољ. *rozjętny* ‘id.’ (у свим случајевима *-j-* је накнадно убачено према симплексу **j-ęti*, где је оно протетског карактера). Пандан слн. и пољ. придеву био би непосведочен, али реално могућ с.-х. облик **раз-еї-ан* (уп. *из-уз-еї-ан*) који би био у вези са такође непосведоченим, али реално могућим глаголом **раз-еїи* (уп. стрп. *изети* < **jbz-ęti*), в. *узѣти*. Затим је могло доћи до уметања партикуле *go* између префикса и основе придева, као

у **наговѣстити**, а након тога и гласа *в* иза *о* ради избегавања хијата, уп. **богѡветан**, **рѡковѣт**, **верѡватан**. • Skok 3: 590 s.v. *vijěće*; М. Бјелетић, SEB 15, 2012, 15–25. (ПЕРСЈ).

6. Као што се из наведених одредница види, конкретан ауторски допринос тумачењу разматране речи сигнализира се на два начина: а) упућивањем на чланак или студију посвећену датој речи (в. **глѡмѡзан**, **пѡрез**, **рѡзговѣтан**),⁸ б) знаком ▲ уколико је, без чланка на који се може реферисати, у одредници изнет неки битан елемент етимолошког тумачења или пак ново решење (в. **жбѡн**, **невѡљао**, **обѣћати**). У оба случаја та информација се налази на самом крају одреднице, као последња ставка у њој цитиране литературе (коју овом приликом не разрешавамо).

7. На основу свега изложеног јасно је да се досадашњи рад на Приручном етимолошком речнику српског језика у великој мери ослањао на претходна истраживања његових аутора (в. нап. 8), а да је истовремено био подстицај за низ нових радова посвећених не само методолошким и теоријским проблемима (в. § 1.), већ и етимологијама конкретних речи (нпр. Бјелетић/Лома 2013, Бјелетић 2014, Лома 2015а, Влајић-Поповић 2015). Како је материјал садржан у овом речнику генетски разноврсан и хронолошки вишеслојан, новине проистекле из његове обраде неретко задиру у област прасловенске па и индоевропске етимологије (в. нпр. Лома 2012, Лома 2014: 139–140). За ову прилику одабрана је лексика чија се проблематичност (раз)решава махом на плићој временској равни, у периоду самосталног развитка српског језика. Тиме се показује да и оне речи које већ имају тумачење на прасловенском нивоу често захтевају дубљу и свестранију анализу на плану српског језика како би се објаснили сви аспекти њиховог формалног и семантичког развоја. У томе и лежи основни допринос овог речника савременој етимолошкој науци.

⁸ Многе речи из корпуса ПЕРСЈ већ су биле предмет посебних радова чланова ауторског колектива, нпр. *беседа*, *бистар*, *б(ј)елоушка*, *верѡей*, *госѡод бог*, *ко(мо)њ*, *кориѡи*, *кудиѡи*, *мерѡах*, *муѡ*, *неман*, *ѡросо*, *рај*, *реч*, *слово*, *суновраѡ*, *ѡалог*, *чудо* (А. Лома); *баѡаѡи*, *бедак*, *врѡ*, *гломазан*, *исѡѡѡиѡи/исѡаѡиѡаѡи*, *каѡарка*, *коса*, *коѡва*, *новац*, *ѡаламудиѡи*, *ѡаѡиѡи*, *ѡорез*, *сѡраѡ* (Ј. Влајић-Поповић); *ала*, *боговеѡан*, *брсѡ(ѡиѡ)*, *занов(ѡ)еѡаѡи*, *кѡѡѡерѡиѡ се*, *разговѡѡан*, *ѡаворѡиѡ*, *чалабрѡнуѡи*, *чукундеда* (М. Бјелетић); *абѡр*, *аљкав*, *биѡѡсаѡи*, *да(х)ѡја*, *неѡмар* (С. Петровић); *гѡгаѡи се* (М.Б., Ј.В-П.), *гѡѡѡв* (А.Л., Ј.В-П.) итд. Овде су наведене само оне речи које се налазе у насловима појединих радова (што није увек случај); за пуне податке в. библиографију у зборнику КИР 240–259.

ЛИТЕРАТУРА

- Бјелетић, М. 2014. Из рада на једнотомном етимолошком речнику српског језика (*кљоднуџи* ‘нагнути се, погнути се; ослабити, малаксати; изгубити наду’). У: *Studia Borysiana. Etymologica – diachronica – slavica*. W 75. rocznicę urodzin Profesora Wiesława Borysia. M. Jakubowicz, B. Raszevska-Żurek (Hrsg.), Warszawa: Instytut Slawistyki PAN, Fundacja Slawistyczna, 173–188.
- Бјелетић, М. 2015. Проблема хронологическо-генеалогической стратификации слов славянского происхождения в однотомном этимологическом словаре сербского языка (на примере номинальных сложений). У: *EROCS*, 43–55.
- Бјелетић, М., Ј. Влајић-Поповић 2013. Једнотомни етимолошки речник српског језика (методолошки аспект). *Зборник Мајишце српске за славистику* 83. Нови Сад, 171–180 (= КИР 145–154).
- Белетич, М., А. Лома 2013. Сон, смрт, судба (набљодения над праслав. **mora*, **mara*). У: *Slavica Svetlanica*. Язык и картина мира. К юбилею Светланы Михайловны Толстой. А. В. Гура, О. В. Белова, Е. Л. Березович (ред.). Москва: Индрик, 56–75.
- Влајић-Поповић, Ј. 2013. Дијалекатска лексика у кратком етимолошком речнику српског језика. *Српски језик XVIII*. Београд, 247–252 (= КИР 167–171).
- Влајић-Поповић, Ј. 2014. Мора ли *драгоцен* бити и *скупоцен*?. *Lucida intervalla* 43. Београд, 207–215.
- ЕРСЈ: *Етимолошки речник српског језика*, 1–, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2003–.
- КИР: *Ка изворима речи. Тридесет година Етимолошког одсека Института за српски језик САНУ*. М. Бјелетић (прир.). Београд: Институт за српски језик САНУ, 2013.
- Лома, А. 2013. *Топонимја Бањске хрисовуље* (ка осмишљењу старосрпског топономастичког речника и бољем познавању општесловенских именовних образаца). Београд: САНУ (= Библиотека *Ономастичких њрилога*; 2).
- Лома, А. 2015а. *Вила* – олицетворенное неистовство, или что-то другое?. У: *EROCS*, 245–269.
- Лома, А. 2015б. Од Св. Саве до Вука: сведочанства српског народног језика. У: *Зборник радова са Међународног научног скупа „Вук Стефановић Караџић (1787–1864–2014)“*. Београд: САНУ, 87–96.
- ОС: Етимолошки одсек Института за српски језик САНУ, *Огледна свеска*, Библиотека *Јужнословенског филолога*, н.с. књ. 15 (ур. П. Ивић; аутори: М. Бјелетић, Ј. Влајић-Поповић, П. Ивић, А. Лома, Б. Сикимић, С. Петровић), Београд 1998.
- РКС: Ђ. Даничић, *Речник из књижевних сџарина српских I–III*, Биоград 1863–1864 (репринт Београд: Вук Караџић, 1975).
- ЭССЯ: *Этимологический словарь славянских языков*, Москва: Наука, 1974–.

- EROCS: *Etymological Research into Old Church Slavonic*. I. Janyšková, H. Karlíková (eds.). Praha: Nakladatelství Lidové noviny (= *Studia etymologica Brunensia*; 18).
- Loma, A. 2012. Von Indogermanischen zum Slavischen und zurück. Probleme und Perspektiven einer vertiefenden Wortforschung in Bereich der slavischen Sprachen. U: *Metody etymologické praxe*. B. Vykipěl, V. Boček (eds.). Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 83–96 (= KИП 155–166).
- Loma, A. 2014. Die Belgrader etymologischen Projekte und ihre indogermanische Relevanz. U: *Schleichers Erben. 200 Jahre Forschung zum Baltischen und Slavischen*. B. Bock, M. Koziánka (Hrsg.). Hamburg: Baar Verlag, 133–142 (= KИП 175–182).
- LPS: F. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae 1862–1865 (reprint Wien: Scientia Verlag Aalen, 1963).
- Petrović, S, 2015. *Svest* ‘consciousness’ and *savest* ‘conscience’ – Slavic layers in the Serbian lexicon. U: EROCS, 309–318.
- RJA: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–XXIII*. Zagreb: JAZU, 1880–1976.
- Skok: P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*. Zagreb: JAZU, 1971–1974.
- SP: *Słownik prasłowiański 1–*, Wrocław etc.: PAN. 1974–.
- Vlajić-Popović, J. 2015. Church Slavonic *žlǫděti* ‘desiderare, cupere’ – relict or innovation. U: EROCS, 431–442.

Jasna Vlajić-Popović, Marta Bjeletić

THE CONCISE ETYMOLOGICAL DICTIONARY OF SERBIAN – ITS
CONTRIBUTION TO CONTEMPORARY ETYMOLOGY

S u m m a r y

This paper offers an insight into ongoing work on the concise etymological dictionary of Serbian and its contribution to contemporary etymology. This is illustrated by ten lemmata (*dàska*, *glòmāzan*, *klėti se*, *nevàljao*, *obècati*, *pòrez*, *rǎzgovētan*, *vàrvarin*, *zámka*, *žbūn*) – each compared with respective Skok’s lemma i.e. relevant excerpt(s) from it, all of which is organised within a tentative typology of novelties present in this dictionary. New interpretations, consisting in details or on larger scale elaborations, sometimes rely on articles by the authors themselves, written previously or in the course of compiling this dictionary.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.16'373(082)

811.16'374(082)

ЛЕКСИКОЛОГИЈА и лексикографија у светлу савремених приступа : зборник научних радова / уредништво Стана Ристић, Ивана Лазић Коњик, Ненад Ивановић. – Београд : Институт за српски језик САНУ, 2016 (Београд : Чигоја штампа). – 577 стр. ; 24 cm

На спор. насл. стр.: *Lexicology and Lexicography in the Light of Contemporary Approaches*. – Радови на више језика. – Тираж 300. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија уз већину радова.

ISBN 978-86-82873-56-3

1. Ристић, Стана, 1950– [приређивач, сакупљач]
 2. Лазић Коњик, Ивана, 1978– [приређивач, сакупљач]
 3. Ивановић, Ненад, 1979– [приређивач, сакупљач]
- а) Словенски језици – Лексикологија – Зборници
 - б) Словенски језици – Лексикографија – Зборници

COBISS.SR-ID 228321036